

64-42-143/1
19.12.16р.

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційне дослідження
Романової Альони Сергіївни
на тему: «Людина у природно-правовому просторі:
інтелігібельний і сенсигельний виміри»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Тема дослідження дисертаційного дослідження Романової Альони Сергіївни є актуальною і значущою з огляду на потребу методологічного оновлення підходу до розуміння змістових особливостей інтелігібельного й сенсигельного вимірів існування людини у природно-правовому просторі. Велика кількість напрямів у дослідженні людини в онтологічному просторі свідчить про те, що філософська антропологія не створила єдиної концепції розуміння людини, та й, мабуть, і не створить, бо кожен аспект людської життєдіяльності настільки неповторний і багатогранний, що було б нелогічно і навіть антинауково звести таке дослідження до певних рамок.

Досліджувати існування людини та її взаємодію з іншими людьми в окреслених просторових межах дещо проблематично, оскільки немає єдиної, загальноприйнятої концепції розуміння природи й сутності самої людини, причому наявні концепції не тільки різні, а подекуди прямо протилежні за своїм змістом і спрямованістю.

Водночас різне розуміння природи й сутності людини автоматично спричинює різне розуміння таких фундаментальних природно-правових та суспільно-правових феноменів, як мораль, правомірна та неправомірна поведінка, зрештою держави як витвору людей і їх об'єднань, а також загалом соціоприродного простору.

Зростаюча увага до ціннісних вимірів формування й розвитку людини як такої, що активно вступає в контакт з навколишнім світом, сприяє аналізу

навколишньої дійсності, пізнанню моральних та правових правил поведінки, суспільних і культурних цінностей, що сформовані в суспільстві. Така увага зумовлена потребами сучасного світу, гуманізації і гуманітаризації суспільства. Знаючи закономірності суспільного розвитку, людина впливає на навколишню дійсність у межах природно-правового простору.

Тому виникає необхідність поглиблення знань про «першооснову» – людину, процес особистісного буття якої протікає як постійна боротьба протилежностей між зовнішнім і внутрішнім у її самореалізації й життєдіяльності, а через відсутність у людини певних психолого-психічних властивостей, які дозволяють їй вважатися особистістю, людина не перестає існувати в природно-правовому просторі.

З огляду на положення, **викладені вище та дисертантом** в авторефераті на с. 1, у рукописі дисертації на с. 3-4, актуальність теми є обґрунтованою та не викликає сумнівів.

Закономірним, з огляду на актуальність теми, є **зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами**. Як відзначає дисертант (с. 5 автореферату, та с. 7 дисертації), дисертаційну роботу виконано в рамках наукової тематики «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356) Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Вона узгоджується із концептуальними засадами й завданнями низки загальнодержавних концепцій і програм.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Належна обґрунтованість та достовірність отриманих результатів, висновків і пропозицій забезпечена широкою джерельною базою проведеного дослідження, опрацюванням достатньої кількості емпіричних матеріалів, використанням різноманітних методичних прийомів аналізу поставлених проблем, належною апробацією отриманих результатів. Зміст роботи цілком відповідає науковій спеціальності, за якою виконана дисертація. Основні питання теми розкриті на належному науковому

рівні. Матеріал викладено грамотно, логічно, послідовно, зрозуміло і доступно. Таким чином, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатнім. Він забезпечений використанням широкого літературного інструментарію та історіографічною і джерельною базою. Зокрема, використано міждисциплінарний підхід, сутність якого полягає у з'ясуванні предмета дослідження у зв'язку з філософськими, правовими, психологічними та соціологічними науками. Такий підхід створює основу для комплексного аналізу проблеми, дослідження її витоків та засадничих ідей.

Здійснено аналіз наукових праць мислителів минулого у їх генезі та еволюції (с. 4-5 автореферату та с. 6-7 дисертації), аналіз міжнародних та внутрішньодержавних монографічних джерел. Дисертантом опрацьовано 654 спеціальних і загальних джерел, у яких відображено різні аспекти проблематики.

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації; встановлено зв'язок роботи з науковими програмами; визначено мету і завдання, об'єкт, предмет та методологічний алгоритм дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення його результатів; наведено дані про їх апробацію, про публікації, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Методологія існування людини у природно-правовому просторі» містить три підрозділи, у яких розглянуто погляди вітчизняних і зарубіжних учених щодо розуміння задекларованої проблематики, запропоновано методологічний алгоритм пізнання природно-правового існування людини та виявлено особливості природно-правової сутності людини у просторі на підставі її природно-правового становлення.

Розділ 2 «Інтелігібельні закони буття людини у природно-правовому просторі» містить п'ять підрозділів, у яких розкрито інтелігібельний вимір феноменологічної сутності та метафізичних властивостей права, а також свободу як основу буття людини у природно-правовому просторі.

Розділ 3 «Сенсирбельна здатність людини усвідомити позитивно-правове поле держави» складається з чотирьох підрозділів, у яких розкрито сенсирбельний вимір форм, властивостей та міри самореалізації людини в позитивно-правовому полі держави на підставі норм природно-правового простору.

Розділ 4 «Філософія поведінки людини у природно-правовому просторі» складається з семи підрозділів, в яких обґрунтовано визначальні чинники правомірною існування людини, розкрито правову волю як детермінанту і регулятор поведінки людини у природно-правовому просторі, проаналізовано природно-правове самоствердження людини в контексті її правомірною поведінки. Потраковано поняття й форми суспільно-правомірною активності людини. З'ясовано природно-правові особливості мотивації і стимулювання правомірною поведінки людини.

На основі наукового пошуку обґрунтовано стверджується, що деонтологічна діяльність людини у природно-правовому просторі залежить від особливостей формування її правосвідомості у цьому просторі, що, відповідно, прямо впливає на правову поведінку людини.

Автор переконливо доводить, що унікальність правового ідеалу зумовлена подвійною природою регулювальних властивостей, що його детермінують, зокрема те, що правовий ідеал – це мета діяльності людини як суб'єкта права, що досягається правомірністю поведінки.

Загалом, аналіз змісту розділів дисертації, висновків до них та загальних висновків дозволяє підсумувати, що структурна побудова дослідження чітка, логічна, аргументована; розділи сформульовані оптимально вдало; виклад матеріалу – вдумливий і послідовний. Мета й дослідницькі завдання роботи реалізовані. Висновки – вичерпні, деталізовані, характеризуються чіткістю і системністю формулювання, а підсумкові тези прикінцевих узагальнень – багаторівневістю і багатоступеневістю умовиводів.

Новизна та достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, засвідчені використанням

теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували тему.

Позитивно відзначимо те, що запропоноване сучасне наукове дослідження інтелігбельного і сенсильного виміру існування людини у природно-правовому просторі базується передусім на класичній спадщині філософсько-правових шкіл та розглядається як багатоаспектне явище, що знайшло свій вияв у правозастосовній, науково-дослідній та педагогічній діяльності. Це підтверджено відповідними актами впровадження.

Як позитивний момент варто відзначити чітке окреслення об'єкта та предмета дослідження.

Донедавна в науковій літературі розглядалися окремі філософсько-правові аспекти самореалізації особи в позитивно-правовому полі. Новизна проведеної роботи полягає в тому, що це одна з перших спроб на підставі аналізу, накопиченого в науковій літературі, виконати комплексне дослідження існування людини у природно-правовому просторі, яке ґрунтується саме на інтелігбельному і сенсильному вимірах.

Особливо вирізняється функціональний аспект завдань, що винесені в тему наукової праці. Концептуально узагальнивши практичний і теоретичний досвід учених, чий науковий інтерес й праці дотичні до проблемного поля дослідження, а також провівши всебічний комплексний аналіз проблеми, дисертант створила власне цікаве й змістовне цілісне наукове дослідження, позначене новизною і багатоаспектністю.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Матеріали дисертаційного дослідження всебічно і повно викладено в опублікованих працях дисертанта. Автореферат дисертації ідентичний за змістом щодо основних положень самої дисертації. Виконано вимоги і щодо оприлюднення результатів дослідження у фахових наукових виданнях.

Робота написана літературною українською мовою, з виваженим використанням сучасної наукової термінології.

Важливість одержаних автором дисертації результатів для юридичної науки, правозастосовної та правотворчої практики і рекомендації щодо їхнього використання. Сформульовані в дисертаційній роботі висновки можуть бути використані в діяльності органів влади, пов'язаній із правотворчістю; у подальшій розробці загальнотеоретичної філософсько-правової концепції правовідносин. Окремі положення і висновки дисертації можуть бути застосовані в навчальному процесі під час викладання таких навчальних дисциплін, як «Філософія права», «Політологія», «Професійна етика», «Деонтологія», «Теорія держави та права», «Соціологія права». Матеріали наукової роботи можуть бути використані й у науково-дослідній сфері для активізації пошуків філософсько-правових засад державотворення та правотворення.

Водночас дисертаційне дослідження Романової Альони Сергіївни, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, висвітлення яких сприятиме повнішій та об'єктивнішій характеристиці результатів дисертаційного дослідження.

По-перше, важливим елементом дисертаційного дослідження є те, що воно відкриває перспективи для побудови нових моделей філософсько-правових досліджень права в реальному культурно-історичному контексті та у системі координат природне право – людина. Зазначена наукова проблема є важливою ще й тому, що вітчизняна суспільствознавча і правознавча думка тривалий час недостатньо враховувала чи навіть свідомо ігнорувала досягнення світової гуманітаристики, а також була заангажована ідеологічними настановами, дрейфуючи в бік «з'юридизованості» філософсько-правового знання. Назва роботи містить два терміни **«інтелігібельний»** і **«сенсібельний»**, які сьогодні не є достатньо інтегрованими у категоріальний апарат вітчизняної філософії права, попри те, що ці терміни є усталеними в західній філософській думці. Ураховуючи саме це, на нашу думку, дисертанту варто було б частину методологічного розділу присвятити саме розкриттю змістовного наповнення основних термінів наукового дослідження. Все це, на

наше переконання, сприяло б тому, що вітчизняні філософи права і правознавці як учасники «дискурсивних спільнот» (М. Фуко) розмовляли б однією і тією ж мовою.

По-друге, сьогодні ми стикаємося з новим типом нормативності. Одним із найважливіших наслідків цього визнання є підвищений інтерес до пошуку підстав загальної глобальної культури й етики, що не скасовує кордони, але створює умови для різноманіття культурних практик і їх взаємодії. Кризи і конфронтації, яких так багато в міжкультурних відносинах у сучасному світі, лише підтверджують необхідність повернення до цих пошуків. Ідея «глобальної етики» актуалізує для сучасних народів думку про те, що світ культурно різноманітний і що людина нині як ніколи потребує етичної і правової культури, яка регулює взаємовідносини між людьми незалежно від того, чи є вони громадянами однієї або різних країн.

Чи має свою видову своєрідність природне право і природно-правовий простір в умовах глобалізації? Це питання так і залишилось нерозкритим.

По-третє, на прискіпливу увагу заслуговує такий концептуальний момент дослідження, як природно-правовий простір (як поняття, так і феномен). Використання цього поняття зустрічаємо у працях С. Сливки «Філософія права» та С. Рабіновича «Природно-правовий простір (спроба філософсько-правової інтерпретації)». У тексті дисертації не проводиться розмежування поняття та явища природно-правового простору.

На нашу думку, дуже слабким є підрозділ 2.3 «Природно-правовий простір як ідеальний вимір людського існування». Дисертант стверджує, що природно-правовий простір – «це форма соціоприродного простору, в якій за допомогою норм права встановлюється стабільність у суспільстві, правопорядок і законність» (С. 110 дисертації). При цьому ми стикаємося з досить відчутною проблемою онтологічного характеру: за своєю природою усі природно-правові явища є трансграничними й транстемпоральними. Тому потребує уточнення позиція автора в частині апелювання до держави як визначального структурного елемента природно-правового простору (С. 114

дисертації: «Елементами природно-правового простору є : 1) держава; 2) норми права (природного і позитивного); 3) носії природно-правового простору; 4) правосвідомість; 5) правова культура», але в подальшому автор приходиться до зовсім іншого «структурно-елементарного набору» природно-правового простору (С. 161 дисертації): «Елементи природно-правового простору: 1) суспільні утворення; 2) норми права (природного і позитивного); 3) носії природно-правового простору; 4) правосвідомість; 5) свободна воля»). Що є формотворчим началом природно-правового простору в контексті цього конкретного дослідження?

По-четверте, варто зауважити той факт, що поняття «атитюд» (від французького слова «attitude» - «позиція») є соціологічним, культурологічним, психологічним і політичним феноменом. Використання цього поняття в науковій літературі багато в чому залежить від позиції автора. А. Дев'яткін у своїй праці «Явище соціальної установки в психології ХХ століття» (1999) цитує Антона Грінвальда, який зробив спробу класифікувати всі попередні доробки щодо поняття «атитюд»: «Попередні дефініції атитюда можуть бути віднесені до одного з чотирьох класів: 1. Автор представляє і доводить свої власні визначення атитюда. При цьому він доводить, що це визначення може не бути ідентичним уже наявним. 2. Автор розглядає безліч варіантів інших визначень і віддає перевагу одному з них, а також пропонує нове визначення. 3. Автор допускає різноманітність визначень атитюда, зневірившись знайти консенсус різних визначень. 4. Автор намагається перевести різні визначення атитюда на звичайну розмовну мову і за допомогою його виробити напрям конвергенції різних напрямів». Дисертант, увівши в поле філософсько-правового пошуку поняття «атитюд», зупинився лише на його позначальній функції. Із тексту підрозділу 2.5 «Атитюди людини у природно-правовому просторі» не зрозуміло, чим же саме, в змістовному аспекті, розрізняються «правові установки» і «атитюди». Виконанню якого наукового завдання сприяє введення і використання саме поняття «атитюд»?

По-п'яте, не достатньо обґрунтованим є використання в межах тексту дисертації введеного автором терміна «праволомна поведінка». Цей термін можна вважати ноу-хау автора, але будь-яке новаторство в категорійному та термінологічному апараті науки потребує чіткості у змістовному наповненні конкретного поняття або терміна, достатньої аргументації на користь використання саме цієї лексики. Досить сумнівними є аргументи автора щодо неповноти розкриття змісту поведінки, що суперечить праву, поняттям «неправомірна поведінка». Право як можливість обирати, діяти відповідно до своїх переконань та інтересів, завжди дає людині свободу у здійсненні вибору – діяти згідно з наявними правилами поведінки або порушувати їх. У праві не може існувати більшої і меншої ступені порівняння: менший злочин – більший злочин, правочин – суперправочин. Право (природне і позитивне) працює в межах двоїчного коду: дозволено – недозволено. Тим більше, що зовсім бездоказово виглядає теза про те, що «праволомна поведінка людини викликає ще й природно-правові реакції, як відповідальність людини за руйнування балансу існування соціоприродного і природно-правового простору» (С. 324 дисертації).

По-шосте, у контексті інтелігібельної здатності осмислювати буття людини у природно-правовому просторі варто розглянути вплив менталітету як трансформуючого фактору суспільного розвитку, що визначає духовний світ людини в цілому, на сприйняття та усвідомлення конкретних життєвих ситуацій і поведінкову реакцію, а також світогляд людини як форму духовно-практичного освоєння світу й самовираження людини в ньому.

По-сьоме, формулювання положень новизни дуже лаконічні, в такому їх вигляді важко зорієнтуватися щодо авторського удосконалення наявних наукових доробок теми розвідки, а також запропонованих автором шляхів подальшого розвитку теми.

Відтак, незважаючи на висловлені зауваження, зазначимо, що зміст дисертаційного дослідження відповідає паспортів спеціальності 12.00.12 – філософія права і є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому

отримані нові обґрунтовані результати, котрі в сукупності вирішують конкретну наукову проблему, що має істотне значення для науки філософії права.

Робота на тему «Людина у природно-правовому просторі: інтелігібельний і сенсигібельний виміри» за структурою, змістом, висновками та пропозиціями відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, які ставляться до робіт на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, а також пп. 9, 10, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор – Романова Альона Сергіївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Декан факультету № 3 (м. Івано-Франківськ)
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

В. М. Вовк

